

Світлана ГУРКІНА

«ОБРАЗ СИЛИ ДУХУ»: ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО ЛЬВІВСЬКОЇ АРХИЄПАРХІЇ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ І ПРОБЛЕМА ПЕРСОНІФІКАЦІЇ РЕЛІГІЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ

Після Львівського березневого псевдособору 1946 року та проголошення возз'єднання з Руською Православною Церквою Українська Греко-Католицька Церква в Галичині на інституційному та державному рівнях вважалася такою, що припинила своє існування. Проте Церква – це не лише видимі структури чи інституції, як уявляло собі вище радянське керівництво, не лише єпископи та духовенство, але й миряни та чернецтво. Всі разом вони творять «єдине містичне тіло», яким є Христова Церква. Саме у цьому горизонтальному вимірі протягом понад сорока років УГКЦ підтримувала своє життя в «катакомбах». Упродовж цього періоду було збережено апостольську наступність єрархії і виховано два нові покоління, які хоч і народилися й виростили за радянської влади, проте дали багато нових священичих, монаших покликань, спричинилися до виходу з підпілля та легалізації Церкви. Церковні писемні джерела (метричні книги, записи про свячення, облечини тощо), з огляду на обставини секретності і з метою запобігання надання владі приводів для репресій і переслідування, як правило, не провадилися. Архівні документи представляють передовсім зовнішню, офіційну, часто упереджену, а часом і свідомо сфальшовану, точку зору щодо греко-католиків. Тому для відтворення історії УГКЦ в «катакомбах», і, зокрема долі греко-католицького духовенства Львівської архієпархії після Другої світової війни, неоціненним є застосування методології усної історії. Саме через інтерв'ю може відкритися істина, не виражена в офіційних документах. Британський дослідник і теоретик усної історії Пол Томпсон наголошує на потрійному потенціалі свідчення очевидців, які дозволяють «1) пробувати і розробляти нові підходи до інтерпретації фактів, 2) підтверджувати справедливість попереднього тлумачення історичних подій та 3) демонструвати, як події сприймалися на індивідуальному рівні»¹.

Після представлення потреби виникнення і методологічних засад проєкту усної історії Інституту Історії Церкви зосереджує в основному на переломному моменті у житті всього греко-католицького духовенства в Галичині – возз'єднаної кампанії з РПЦ 1945–1946 рр., яка завершилася фактичним розмежуванням духовенства на тих, хто перейшов на православ'я і хто цього не зробив.

«Образ сили духу: жива історія підпільного життя Української Греко-Католицької Церкви, 1946–1989» – це назва основного проєкту Інституту Історії Церкви (далі – ІІЦ), створеного Борисом Гудзяком у Львові 1992 р. Проєкт, який усе ще триває, здійснюють працівники та студенти, що є не лише спеціалістами чи мають підставові знання з історії України та релігії періоду 1944–1989 рр., але й практикуючими християнами. Проєкт, який Церква морально підтримує, але не фінансує, із самого початку мав дві взаємодоповнювальні мети:

¹ Томпсон П. Устная история. Голос прошлого. Москва, 2003. С. 263, 271.

академічну та пасторальну. Академічна мета полягає у систематичному збиранні та критичному аналізові усних свідчень безпосередніх учасників підпілля для документування життя катакомбної Церкви із середини, тобто «історія Церкви» розглядається *per se*, із застосуванням історичних, богословських та соціологічних методів і критеріїв. Крім того, проєкт передбачає опитування тих, хто міг посвідчити про «катакомбну» діяльність УГКЦ, не будучи її членом, а також тих, хто був заангажований у її переслідуваннях. Принагідно проводяться інтерв'ю із греко-католиками з інших країн, членами інших Церков та конфесій про прояви релігійного життя в умовах тоталітаризму², а також із представниками української діаспори т. зв. «третьої хвилі» (після Другої світової війни) про релігійне життя в еміграції.

Пасторальна мета є прикладною і передбачає застосування методики усної історії та зібраних свідчень для плекання зв'язків поколінь греко-католиків, формування еклезіяльної ідентичності тощо. Для прикладу: в монаших чинах та згромадженнях на основі методологічних напрацювань проєкту «Образ сили духу» розпочато свої власні проєкти усної історії. Крім того, матеріали інтерв'ю з архіву ІЦ було використано під час беатифікаційного процесу 27 новомучеників УГКЦ в 2000–2001 рр.

Інтерв'ю проєкту поділяються на дві групи: біографічні, що стосуються однієї чи кількох персоналій, та тематичні. Інтерв'ю, котрі стосуються персоналій, попри інформацію особистого і загальноісторичного характеру, зосереджуються на розповіді про одну особу чи кількох осіб, з акцентом на релігійному житті. Ця група інтерв'ю складає понад 99% і зберігається у фонді персоналій. Натомість для висвітлення конкретних феноменів застосовуються тематичні інтерв'ю, відсоток яких в Архіві ІЦ незначний (фонд тематичний).

Ще на початках проєкту було розроблено деталізовані питальники (150 питань) для шести категорій осіб: священників, дружин священників, дітей священників, монахів, монахинь, мирян. Питання розділено на сім основних тематичних блоків за хронологічним принципом:

- I. Особисті дані. Молодість. Становлення світогляду.
- II. Період до кінця Другої світової війни.
- III. Репресії та ув'язнення (якщо були).
- IV. Заслання (якщо було).
- V. Життя у підпіллі.
- VI. Період виходу з підпілля.
- VII. Світоглядні питання.

Такий підхід дозволяє не лише почути особисті життєві історії, але й охопити горизонтальний вимір Церкви і представити релігійне життя греко-католиків в усій його різноманітності. Враховуючи наявність двох поколінь, що виростили за радянської влади, розроблені питальники поділяються за віковим принципом, зокрема стосовно єрейських свячень та прийняття обітів монахами і монахинями у легальний (до 1945 р.) чи, відповідно, у підпільний період (після 1945 р.)³.

² Гудзяк Б., о. Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. Львів, 2000. Ч. 2. С. 6–7.

³ Гудзяк Б., о., д-р. Керівництво Української Греко-Католицької Церкви під радянським режимом, 1946–1989: сучасні підходи до вивчення релігійного підпілля. 11 листопада 2002 р. // Інститут изучения религии в странах СНГ и Балтии: <http://religion.gif.ru/ukr/gudzyaka.html>.

Останній блок, «Світоглядні питання»*, передбачає своєрідне філософсько-богословське переосмислення і узагальнення з боку самого оповідача всієї своєї історії, висловленої і пережитої ще раз під час інтерв'ю. Крім того, ці запитання скеровані також і на повернення оповідача зі свого минулого.

Для другої групи інтерв'ю питальники розробляють, як правило, самі інтерв'юери окремо до кожної з тематик, з урахуванням їх специфіки (наприклад, «релігійна освіта», «харитативна діяльність» тощо).

Географічні межі проекту охоплюють в основному чотири західноукраїнські області (Львівську, Івано-Франківську, Тернопільську та Закарпатську), що пояснюється територіяльною структурою Греко-Католицької Церкви напередодні Другої світової війни. Проте принагідно збираються інтерв'ю в інших областях України (Рівненській, Донецькій), а також поза її межами, зокрема у м. Караганда (Казахстан), м. Омськ (Російська Федерація), де проживають греко-католики, вивезені під час сталінських масових депортацій населення у 1939–1941 та 1944–1950 рр. в інші області України, у Сибір, Казахстан, а також ті, кому влада не дозволила повернутися на попередні місця проживання. Крім того, в архіві Інституту є кілька інтерв'ю, записаних у м. Перемишлі (Польща) та с. Рона де Сус (повіт Марамуреш, Румунія).

У пошуку оповідачів застосовується «ланцюговий метод», коли оповідач рекомендує інтерв'юеру наступного потенційного оповідача. Застосування саме такої методики виправдовує себе, враховуючи практиковану десятиліттями закритість підпільних греко-католицьких спільнот і їхню вимушену секретність з огляду на постійну загрозу викриття і можливого переслідування владою. Проте для з'ясування долі греко-католицького духовенства Львівської архієпархії після Другої світової війни застосовується також метод цілеспрямованого пошуку, тобто скерування на інтерв'ю в той населений пункт, в якому священник перебував на парохії згідно з останніми офіційними церковними джерелами: «Шематизмом Львівської архієпархії 1938 р.»⁴ та «Списом греко-католицького духовенства Львівської архієпархії 1944 р.»⁵.

На сьогодні, після дванадцяти з половиною років праці інтерв'юерів, розшифровувачів, редакторів та архівістів, в ІІЦ зібрано понад 1653 інтерв'ю (2794 касет) і відповідно заархівовано близько 1700 персональних та 38 тематичних справ. Перший етап проекту – збирання інтерв'ю за ланцюговим методом – логічно підходить до свого завершення, адже на бачення підпілля через

* VII. Світоглядні питання.

1. Чому, на Вашу думку, Бог дозволив такий період переслідувань, репресій, гонінь?
2. Які, на Вашу думку, були позитивні і негативні духовні наслідки періоду переслідувань УГКЦ для життя Церкви, для Вас особисто, Ваших дітей?
3. Чому деякі Церкви зазнали майже загибелі? Чому вони (греко-католики) остаточно вистояли?
4. Чому деякі християни трималися стійких позицій, а інші пішли на компроміс?
5. Як, на Вашу думку, християнин повинен обороняти людську гідність, людські, Богом дані, права?

⁴ Шематизм Львівської архієпархії 1938 р. Львів, 1938.

⁵ Спис греко-католицького духовенства Львівської архієпархії (стан з дня 1 січня 1944 р.). Львів, 1944.

15 років наклалися різні фактори, зокрема: насамперед було опитано тих, хто міг дати і дав найінформативніші інтерв'ю; смерть потенційних оповідачів; нові знання та інтерпретації подій, прочитані з літератури; ностальгійні чи критичні оцінки сучасних подій тощо. Проте перед дослідниками лежить ще майже «неорана нива» критичного аналізу й осмислення зібраного матеріалу, адже аналітичне опрацювання цього величезного джерела інформації лише розпочинається⁶.

Відомий італійський дослідник Алессандро Портеллі говорить про усні інтерв'ю як про спроби реконструювати пам'ять. Він також підкреслює: при цій реконструкції слід враховувати, що у пам'яті час стає «простором», у якому все пригадане «минуле» існує одночасно. Тому оповідачі часом мають тенденцію пригадувати події радше за сюжетною подібністю, аніж хронологічною послідовністю⁷. Особливістю людської пам'яті є й те, що точні дати чи роки, як правило, забуваються, натомість найдраматичніші чи найщасливіші чітко «врізуються» у пам'ять. У нашому випадкові такими «точними» датами найчастіше є день одруження, свячень, вступу на нову парохію, день арешту, звільнення з ув'язнення тощо. Крім того, священники, які пережили травматичний досвід виснажливих і жорстоких багатогодинних допитів та тортур під час слідства, досить гостро реагують на надто наполегливі запитання інтерв'юера, замикаються в собі і просто перестають відповідати⁸. Деякі священники відмовляються розповісти про те, що вони довгі роки тримали у таємниці.

«В а с и л ь Г а б о р: Чи могли би Ви розповісти про спільноту тих людей, яких обслуговували як священник (у підпіллі)?

о. Р о м а н Ч а й к о в с ь к и й: Я то робив у секреті і то в секреті має лишитися. Як їм треба, то вони скажуть»⁹.

На певні теми оповідачі свідомо накладають табу. Зокрема, коли мова йде про тих священників, які співпрацювали з владою, то жертви їхніх доносів часто не хочуть виявляти цих осіб з етичних міркувань.

«Л і д і я К у п ч и к: А можете про то розказати щось більше?

о. В о л о д и м и р Х а р и н а: Не можу, прошу пані, бо люди ті померли, не хочу по смерті про них говорити, щоб це було тут записано і там ще було записане.

Л. К.: Але так теоретично...

о. В о л о д и м и р: Не хочу»¹⁰.

Завжди постає проблема надійності особистих усних свідчень як історичного джерела. У нашому випадку ми маємо змогу зіставляти і перевіряти

⁶ Гудзяк Б. Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. Львів, 2000. Ч. 2. С. 7–8.

⁷ Portelli A. History-Telling and Time: An Example from Kentucky // The Oral History Review. 1992. Vol. 20. No. 1–2. P. 60–61.

⁸ Інтерв'ю з о. Володимиром Хариною від 25.12.1994, м. Львів. Інтерв'юер: Лідія Купчик // Архів Інституту Історії Церкви (далі – АІЦ). Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 21.

⁹ Інтерв'ю з о. Романом Чайковським від 8.02.1994, м. Буськ. Інтерв'юер: Василь Габор // АІЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 454.

¹⁰ Інтерв'ю з о. Володимиром Хариною від 25.12.1994, м. Львів. Інтерв'юер: Лідія Купчик // АІЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 21.

інформацію документів із державних архівів та усних інтерв'ю. Наведемо один приклад. Отець Мирон Підлісецький розповідає про агітаційну діяльність о. Гавриїла Костельника, голови Ініціативної групи, на деканатському соборчику 1945 р. Він, як і інші священики у своїх інтерв'ю та спогадах, підкреслює, що Костельник завжди приїжджав у супроводі «кагебиста», який уособлював «силовий» аргумент на користь приєднання до Ініціативної групи, а також контролював о. Гавриїла. При цьому лідером «агітбригади» явно був не Костельник.

«Одного дня скликали всіх священиків до Калуша. Там приїхав отець Костельник. І ще був якийсь Іванов з області чи зі Львова. Там був вже диктат. Відразу: “Це вже маєте зробити, бо інакше...” – і так далше. Хтось виступив із священиків: “То ж треба мати совість”. – “Яка совість! – тоді кулаком по столу. – Що за совість?!”»¹¹.

Інформація о. Підлісецького співзвучна до матеріялів з таємних фондів архівів. З партійних документів та звітів уповноважених і начальників міліції відомо, що під час агітаційного періоду діяльності Ініціативної групи на деканатські соборчики чи конференції завжди приїжджали двоє: член Ініціативної групи і т. зв. «представник відділу культів при Раднаркомі УРСР», який його супроводжував. Отця Гавриїла Костельника у його поїздках та зустрічах із духовенством у 1945 р. супроводжував уповноважений Раднаркомом УРСР Іванов, який згодом фігурує в документах як член Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР¹².

При аналізі інтерв'ю слід враховувати і вплив прочитаної оповідачем історичної літератури з даної тематики і вирізняти його власну думку. Зокрема, о. Михайло Дацишин у своєму інтерв'ю, говорячи про причини переходу духовенства на православ'я, цитує «Історію Церкви» Костя Панаса, а обґрунтовуючи необхідність дотримуватися чистоти східного обряду, покликається на авторитет Івана Огієнка та практичний висновок іншого автора, який душпастирював у діяспорі¹³. Крім того, коли мова заходить про т. зв. «Львівський собор» 1946 р., то як на джерело оповідачі часто посилаються на книгу «Діяння собору Греко-Католицької Церкви 8–10 березня 1946 р. у Львові» або називають наведену там офіційну статистику учасників, як-от о. Михайло Червінський: «8–10 березня 1946 року відбувся “собор” у Львові в катедрі Юра. Було 216 священиків (я там не був) і 17 чи 19 мужчин світських»¹⁴.

Одним із перспективних напрямків нашого дослідження є персоніфікація діяльності духовенства найбільшої Львівської архієпархії УГКЦ після Другої світової війни, яке виявилось розмежованим по чотирьох областях: Львівській, Тернопільській, Станіславській та Дрогобицькій. Чому саме духовенство? Тому,

¹¹ Інтерв'ю з о. Мироном Підлісецьким від 26.11.1993, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юєр: Борис Гудзяк // АПЦ, Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 139.

¹² Державний архів Львівської області. Ф. Р-1332. Оп. 2. Спр. 2. Арк. 21.

¹³ Інтерв'ю з о. Михайлом Дацишином від 11.02.1993, м. Стрий. Інтерв'юєр: Борис Гудзяк // АПЦ, Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 97.

¹⁴ Пор.: Діяння собору Греко-Католицької Церкви 8–10 березня 1946 р. у Львові. Львів, 1946. С. 35. Інтерв'ю з о. Михайлом Червінським від 29.03.1993, Львівська обл., Старосамбірський р-н, с. Нижанковичі. Інтерв'юєр: Галина Щерба // АПЦ, Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 45. № 14.

що під час «возз'єднавчої» кампанії 1945–1946 рр., після арешту єпископату, органи влади та держбезпеки саме на клір робили ставку і чинили найбільший тиск, вважаючи, що за «пастухом піде і все стадо». Саме духовенство було змушене в першу чергу робити вибір подальшого «способу життя» для себе і своєї родини, а часто і вірних.

Згідно з «Шематизмом Львівської архієпархії 1938 р.», на той час нараховувалося 1032 світські священники (без єромонахів, яких було 61)¹⁵. Другий прихід радянської влади до Західної України навесні-влітку 1944 р. характеризувався спочатку досить поміркованим ставленням держави до релігії. З огляду на репресивну політику щодо УГКЦ під час першої радянської окупації 1939–1941 рр., на Захід лише з Львівської архієпархії виїхало близько 215 священників¹⁶. Проте на цій території все ще залишалось понад 740 греко-католицьких отців.

Зосередимося на найдраматичнішому, переломному для греко-католицького клиру періоді «возз'єднавчої кампанії» 1945–1946 рр. та переходу на православ'я. Про цей відрізок часу та про долі окремих священників існує велика історіографія¹⁷. Дослідження останнього десятиліття на основі архівних документів із партійних фондів, уповноважених Рад у справах РПЦ та релігійних культур різних рівнів, а також спецслужб ствердили, що ліквідація УГКЦ та її «возз'єднання» з РПЦ було ініційовано та патронувалося державою; задля її успішного і швидкого виконання активно залучалися структури виконавчої влади та каральні органи¹⁸. Не зупиняючись тут на цій проблематиці, слід ствердити, що усна історія дає змогу побачити різні перспективи сприйняття історичної події чи факту. Скажімо, завдяки інтерв'ю перебіг і характер процесу «возз'єднання» УГКЦ із РПЦ в Галичині можемо простежити з перспективи чотирьох сторін: священників, безпосередніх учасників подій, їхніх дружин, дітей, а також мирян. Узагальнюючи різні свідчення, можна реконструювати моделі поведінки духовенства під час і після завершення «возз'єднавчої кампанії» і на основі цих моделей простежити їхню подальшу долю. Для *розкриття* питання мотивації й

¹⁵ Шематизм Львівської архієпархії 1938 р. Львів, 1938.

¹⁶ *Blazheiwskyi Dmytro (Блажейіовський)*. Ukrainian Catholic Clergy in Diaspora (1751–1988). Rome, 1988.

¹⁷ *Білас І.* Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. К., 1994; *Головин Б.* Мученики та ісповідники Української Церкви ХХ ст.: нариси, статті, дослідження. Тернопіль, 2000; *Купчик Л.* Третій удар (долі галицьких отців деканів). Львів, 2001; *Пащенко В.* Греко-католики в Україні від 40-х рр. ХХ ст. до наших днів. Полтава, 2002; *Сергійчук В.* Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України у боротьбі за віру і державу. К., 2001; *Стоцький Я.* Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини, 1946–1989 рр. Тернопіль, 2003.

¹⁸ *Пащенко В.* Греко-католики в Україні від 40-х рр. ХХ ст. до наших днів. Полтава, 2002; *Стоцький Я.* Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини, 1946–1989 рр. Тернопіль, 2003; *Восіурків В. R.* The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939–1950). Edmonton–Toronto, 1996 (український переклад: *Боцюрків Б.* Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1930–1950). Львів, 2005); *Gudziak B., Ks., Hurkina S., Turij O.* Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego Kościoła greckokatolickiego w podziemiu // Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 4. Przemyśl, 1998. S. 311–337.

аргументації з боку священників свого переходу на православ'я чи відмови від возз'єднання зосереджуся на свідченнях єпархіяльного духовенства Львівської архієпархії УГКЦ, яке було безпосереднім учасником подій. У межах проекту вдалося опитати 38 таких священників, висвячених до 1945 р. Інтерв'ю було проведено в 1992–1996 рр. Більшість з отців уже померли.

Уповноважений Ради у справах релігійних культур при Раді Народних Комісарів СРСР по Українській РСР Павло Вільховий в інформаційному звіті про свою роботу за 1945 р. виокремлює і характеризує серед греко-католицького духовенства три групи на основі їхнього ставлення до возз'єднаної кампанії: «Перша група, що охоплює більшість духовенства, повністю визнає правильність лінії на возз'єднання... Друга група греко-католицьких священників, яка ще не возз'єдналася, займає вичікувальну позицію. Вони будуть діяти в залежності від того, яке рішення прийме Собор, який скличе Ініціативна група... Ця група кількісно невелика і не виступає проти возз'єднання». Третя група категорично відмовляється приєднуватися до Ініціативної групи й активно протестує проти возз'єднання¹⁹. Оцінка кліру з боку П. Вільхового загалом є правильною, але кількісне співвідношення між різними групами подаються такі, які очікували почути у верхах. На жаль, стан дослідження проблеми все ще не дозволяє представити верифіковані статистичні підрахунки.

Мотивація залежить не від рішень собору, а від засобів переконування: адміністративного чи психологічного тиску, кар'єрних обіцянок тощо. Тому, залежно від подій і власних переконань, можливими були різні типи поведінки духовенства²⁰. Зважаючи на нашу джерельну базу, можемо умовно виокремити ті, які представлені в інтерв'ю. Розглянемо спочатку схематично можливі напрямки долі тих священників, які не перейшли на православ'я (I), а потім тих, які перейшли (II). Відразу ж хочу застерегти, що при будь-яких узагальненнях завжди існують життєві долі, які не вписуються у будь-які схеми, проте про них тут не йтиметься. Для прикладу наведемо по одній біографії з кожної групи, складених на основі біографічних інтерв'ю двох однолітків – о. Ярослава Тихого (I) й о. Євгена Петришина (II).

I. Священники, які не перейшли на православ'я, або «упірні»:

1. Категорична відмова від будь-якої колаборації, сприйняття переходу на православ'я як зради, продовження душпастирства.

2. Самостійне рішення про відмову від священства та перехід на світську працю або навчання у ВНЗ (молоді священники) із таємним душпастирським служінням.

3. Відхід від праці на парохії на вимогу влади, часто переїзд в інше місце та перехід на світську працю або навчання у ВНЗ (молоді священники) із таємним душпастирським служінням.

4. Перехід на цивільну працю або пенсію без ознак душпастирства.

¹⁹ *Сергійчук В.* Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України у боротьбі за віру і державу. К., 2001. С. 90–93.

²⁰ *Дмитришин Н.* Греко-католицьке підпілля в системі радянського тоталітаризму: розгляд деяких особливостей пристосування та опору (готується до друку у: Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2006. Ч. 5).

Подальша доля «упірного» духовенства залежала від того, чи вони були заарештовані, чи ні. Для більшості з них характерним є арешт у 1945–1952 рр. і ув'язнення у сталінських таборах. Водночас сім'ї одруженого духовенства депортували на спецпоселення у центральні і східні області України чи у віддалені райони Радянського Союзу. Тих священиків, які не загинули в ув'язненні, із закінченням терміну покарання переводили на заслання і вони могли переїхати до своєї депортованої сім'ї. Після звільнення в 1955–1959 рр. і повернення до України «упірні» священики працювали на державних роботах до виходу на пенсію із паралельним таємним душпастирюванням. Кілька чоловік після повернення перейшло до служіння в РПЦ²¹. Одиниці були заарештовані і засуджені вдруге. Меншість, тобто ті, кого не заарештували, залежно від обставин і віку, проживали на території своїх колишніх парохій або переїжджали до родини чи в міста. Вони у кінці 1940–1950-х рр. дали таємно провадили душпастирську працю і зазнавали переслідувань та податкового тиску від влади. Все духовенство цієї категорії перебувало під наглядом органів держбезпеки.

Отець Ярослав Тихий (1913 р. н.) належить до тих, хто відмовився приєднатися до Ініціативної групи. Він закінчив Львівську Богословську Академію (далі – ЛБА) у 1938 р., одружився з Оленою Шпитковською (донькою о. Станіслава, пароха церкви св. Андрея і Йосафата на Левандівці, Львівський міський деканат) у 1942 р. й отримав священичі свячення у січні 1943 р. Перше призначення – сотрудник у церкві св. П'ятниці у Львові, де пробув кілька місяців 1943 р. Звідти його перевели також на посаду сотрудника до іншої львівської церкви, св. Петра і Павла, а в 1944 р. він став завідателем у церкві св. Андрея і Йосафата на Левандівці. Коли розпочалася агітаційна кампанія Ініціативної групи щодо возз'єднання з РПЦ, то о. Ярослав був проти її діяльності. Його хворого заарештували в лікарні 26 січня 1946 р. Після тривалого слідства у Львові військовий трибунал виніс йому вирок: 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна та 5 років позбавлення громадянських прав. Термін ув'язнення він відбував у таборах Витегри (Вологодська обл. РРФСР), Боровичів та Пахомово (Новгородська обл. РРФСР). Був звільнений наприкінці жовтня 1954 р. Після приїзду до Львова йому запропонували повернутися до священства вже в РПЦ, проте він категорично відмовився перейти під православну юрисдикцію. У серпні 1956 р. його львівську прописку ліквідували, і до кінця 1957 р. він змушений був проживати у своєї родини в с. Підгайці Тернопільської області. Після отримання нового паспорта о. Ярослав повернувся до м. Львова, де певний час не міг знайти собі роботу. Врешті-решт влаштувався на дезстанцію (знищення шурів), де пропрацював до виходу на пенсію в 1973 р. Разом з тим він ніколи не припиняв сповняти свої священичі обов'язки, активно душпастирюючи серед греко-католиків у їхніх домівках. Від 1994 р. він опікувався духовними потребами лікарні «Охматдит». Його дружина Олена після арешту чоловіка змушена була переховуватися, бо за її шукали для вивозу на спецпоселення. У той час померла їхня найстарша дворічна донька. Згодом сім'я о. Тихого зазнавала різних переслідувань: міліція влаштовувала нічні обшуки та перевірки паспортів, дві інші

²¹ Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини, 1946–1989 рр. Тернопіль, 2003. С. 158.

доньки мали проблеми із вступом у вищі навчальні заклади. Пані Олена до виходу на пенсію пропрацювала в аптеці²².

II. Священики, які «возз'єдналися» з РПЦ:

1. Сприйняття реальності і правил гри радянської влади стосовно Церкви, колаборація.

2. Пристосування до режиму й компроміс із радянською системою через перехід на православ'я та із власною совістю – через подальше дотримання давніх греко-католицьких традицій.

3. Практично відразу ж офіційне відкликання православ'я із написанням заяви на ім'я єпископа та обласного уповноваженого Ради у справах РПЦ.

4. Неофіційне відкликання з продовженням служіння в парохії з дотриманням давніх греко-католицьких традицій.

5. Перехід на цивільну працю або пенсію без ознак душпастирства.

Подальша доля священиків, які перейшли на православ'я, також складалася по-різному. Частина з них продовжувала душпастирство в РПЦ до виходу на пенсію.

Багатьох возз'єднаних священиків заарештовано в 1947–1951 рр., вони відбували ув'язнення у сталінських таборах, їхні сім'ї часто підлягали депортуванню. Після звільнення і повернення до попередніх місць проживання у 1956–1959 рр., вони або знову поверталися до душпастирства в РПЦ, або переходили на цивільну працю до виходу на пенсію з одночасним таємним душпастирюванням, яке могло бути як активним, так і пасивним.

Незначна частина «возз'єданого» духовенства офіційно зрікалася священства у РПЦ під час хрущовської антирелігійної кампанії 1958–1963 рр. та переходила на цивільну державну працю. Одиниці при цьому взагалі відходили від будь-яких форм душпастирювання – найбажаніший для радянської влади варіант. При цьому також траплялися випадки повернення в лоно УГКЦ із відправленням літургій лише в себе вдома. Ті, які відразу ж офіційно виходили з-під юрисдикції православного єпископа, переходили в категорію «упірних» і їхня доля була подібною. Євген Петришин (1913 р. н.) єрейські священня отримав у 1938 р. у безженному стані. Після закінчення навчання у Страсбурзькому університеті (1935–1939), куди його скерували з 3-го курсу ЛБА, через початок Другої світової війни не зміг отримати призначення на парохію. У 1939–1941 рр. учителював у с. Гонятички на Холмщині. Від грудня 1941 до травня 1950 р. був на парохії у с. Стратин Рогатинського деканату. У 1946 р. формально возз'єднався з РПЦ у Станіславові. Однак невдовзі після підписання православ'я о. Євген неофіційно його відкликав у капелана Словітського монастиря через сповідь і вважав себе греко-католиком. У 1950 р. його перевели до Коломиї, де 1 травня 1950 р. заарештували. Вирок отцю винесли в м. Станіславові: 25 років позбавлення волі з конфіскацією майна та 5 років позбавлення громадянських прав. Термін покарання відбував у Воркутинському таборі, в 10-му відділенні вугільних шахт, де у 1953 р. був страйк в'язнів, під час якого о. Євгена поранили.

²² Інтерв'ю з о. Ярославом Тихим від 30.01.1993, м. Львів. Інтерв'юер: Стефанія Смолюк // АПЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 80; інтерв'ю з ім. Оленою Тихою від 28.01.1993, м. Львів. Присутні під час інтерв'ю: о. Ярослав Тихий. Інтерв'юер: Стефанія Смолюк // АПЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 86; *Петрук О.* Відійшов отець Ярослав Тихий // Вірую 2 (січень 1997): 2.

Після звільнення 1956 р. повернувся до м. Львова, де, до виходу на пенсію у 1973 р., працював у різних дитячих садках дворником, пізніше кочегаром, рахівником і бухгалтером. Активного душпастирства не провадив²³.

Подивімося тепер, які аргументи і в якому контексті наводять священики, говорячи про своє рішення приєднатися чи ні до Ініціативної групи, а згодом і перейти під православну юрисдикцію. В обох випадках священики покликаються на свою совість. Тих, хто вирішив не приєднуватися і навіть після березня 1946 р. надалі залишався на своїх парохіях, піддавали тискові, залякували працівники держбезпеки різних рівнів, їх викликали до місцевих урядових інстанцій та до православного єпископа, де намагалися переконати перейти на православ'я. Отець Василь Оберишин мотивував свою позицію перед Макарієм (Оксіюком), православним єпископом Львівським і Тернопільським, так:

«Я йому сказав, що я не можу цього зробити, бо віра – то не рукавичка, яку можна нині взяти на руку оцю, завтра вже іншу. Почав мене страшати, що жаль йому моєї дружини і дітей, і “самі пропадете на Сибіру”. Я йому відповів: “Що ж зробити, що Боже провидіння для мене призначило, того я не уйду. Віри я не можу змінити. Віри своїх батьків, дідів, прадідів. Сам скінчив Богословську Академію у Львові, де переконався, що правдива віра Христова є тільки католицька. То чому я маю її змінити на іншу?” Наприкінці він мені сказав, що “нам розходиться якраз о таких священиків, як ви, бо то є правдиві священики”»²⁴.

Ті, хто зробив протилежний вибір, говорять про намагання зберегти Церкву і релігію в краю. Для когось це був спосіб уникнути репресій. Дехто покликається на наполегливі прохання своїх парохіян приєднатися до РПЦ і повернутися до відправ у храмі, мотивуючи тим, що «всі думали, що то так не буде, ...що то тимчасово»²⁵. Певна частина духовенства намагалася маневрувати, пристосуватися до обставин і підписувати заяви, складені так, щоб у них не йшлося про РПЦ, наприклад: «Вертаюся до віри Володимира і Ольги» чи «По цім заявляю, що я є за возз'єднання Греко-Католицької і Православної Церков»²⁶. Разом з тим інтерв'ю, а також архівні документи засвідчують, що для більшості возз'єданого духовенства перехід на православ'я був формальністю, своєрідним компромісом, при якому вони надалі залишалися «уніатами в душі»²⁷. Отець Михайло Дацишин наголошував у своєму інтерв'ю:

«Дальше: можу похвалитися, що ми трималися точно католицького закону... доказів, що дуже а дуже мала кількість була переконаних наших священиків

²³ Інтерв'ю з о. Євгеном Петришиним від 08.12.1993, м. Львів. Інтерв'юер: Галина Щерба // АПЦ, Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 264.

²⁴ Інтерв'ю з о. Василем Оберишиним від 22.04.1993, м. Львів. Інтерв'юер: Галина Щерба // АПЦ, Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 26.

²⁵ Інтерв'ю з о. Михайлом Дацишиним від 11.02.1993, м. Стрий. Інтерв'юер: Борис Гудзяк // АПЦ, Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 97.

²⁶ Там само; Інтерв'ю з о. Богданом Нудом від 01.04.1993, с. Загірочка, Жидачівський район, Львівська область. Інтерв'юер: Борис Гудзяк // АПЦ, Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 333.

²⁷ *Дмитришин Н.* Греко-католицьке підпілля в системі радянського тоталітаризму: розгляд деяких особливостей пристосування та опору (готується до друку у: Ковчег: Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2006. Число 5).

так по православному, можна би навести дуже багато. Старі були, вимирали. Помаленьку молоді приходили, ті, що кінчали православні Духовні семінарії. Але ми їм передавали католицького духа... І той дух на них перейшов»²⁸.

Оповідачі також підкреслюють формальність, коли описують спосіб переходу під православну юрисдикцію:

«о. Богдан Нуд: ...Як він (Михайл Мельник, єпископ Дрогобицький) нас закликав, закликав цілий деканат, сказав нам так дослівно: “Отці, я знаю, що Ви маєте совість неспокійну щодо того приєднання. Ви йдіть там собі ззаду помоліться. А я тут сам приєднаю вас”. Розумієте? І він собі клякнув там перед Царськими воротами. А ми собі ззаду собі посідали, ще говорили то. То було наше приєднання обрядове. Він не хотів, щоби нас тиснути, що ану “присягай на то, чи будеш слухати патріярха”. Він того не вимагав. Сказав: “Ви собі там всі помоліться. А я вас тут приєднаю”. І він то зробив. Я маю таку маленьку цидулку, що приєднується мене обрядово»²⁹.

Отець Богдан також вказує на факт, що возз'єднання як формальність сприймав і державний чиновник у Дрогобичі, якому залежало на виконанні наказу та поданні відповідного числа священників, які підписали заяви, у звіті:

«о. Нуд: Він каже: “...Я маю виконати, щоби ви підписали Ініціативну групу. А чи ви будете православні, чи ні – то ваша справа”. О! То, розумієте»³⁰.

Якщо при аналізі наративів про обставини і причини відмови чи згоди «возз'єднатися» застосовувати підхід Алессандро Портеллі, який поділяє наратив на три рівні (інституційний, колективний та персональний)³¹, то на вже процитованих уривках інтерв'ю бачимо, що вони відрізняються. У тих, хто залишився греко-католиком, переважає персональний рівень наративу, тобто ці священники свідомо брали на себе всю відповідальність за свій вибір. Натомість в інтерв'ю возз'єднаних священників найчастіше домінують інституційний та колективний рівні подавання інформації, тобто вони підкреслюють колективність вибору і розподіляють відповідальність за прийняте рішення на інших священників.

У свідомості багатьох прояви колаборації чи відходу від даної раніше клятви сприймаються негативно. Певне засудження «возз'єднаних» священників було наприкінці 1940-х рр., проте трапляється воно і в наш час. Отець Богдан Нуд згадує про візит до нього отця-редемпториста Василя-Всеволода Величковського навесні 1946 р., який гостював у нього і досить гостро відреагував на факт підписання заяви про приєднання до Ініціативної групи:

«о. Нуд: І коли я йому сказав, що ми таки підписали, (він) каже:
– Що Ви зробили? Зле Ви зробили.
Я кажу:

²⁸ Інтерв'ю з о. Михайлом Дацишиним від 11.02.1993, м. Стрий. Інтерв'юер: Борис Гудзяк // АПЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 97.

²⁹ Інтерв'ю з о. Богданом Нудом від 01.04.1993, с. Загірочка, Жидачівський район, Львівська область. Інтерв'юер: Борис Гудзяк // АПЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 333.

³⁰ Там само.

³¹ Portelli A. History-Telling and Time: An Example from Kentucky // The Oral History Review. 1992. Vol. 20. No. 1–2. P. 54.

- А що було робити? Ми не зробили...
- Коли наставили їм палець, вони потягнуть цілу руку.

Так мені сказав будучий преосвященний Величковський Василь... Він тут сказав – я донині пам'ятаю: “Наставите палець – вони потягнуть цілу руку”»³².

Отець Михайло Дацишин закликає у своєму інтерв'ю до виваженого переосмислення мотивації «возз'єднаного» духовенства:

«...скажім, нас очевидно осуджували зрадниками. ...що ми зрадили, що пішли ради хліба і так далше. То, очевидно, подекуди є рація, але принаймні вона є кривдяча для нас. Кривдяча, бо ми нікого не зрадили, не хотіли зрадити, наражувалися через те, що ми своє заховували. ...Ми старалися, щоби люди були добрими християнами, і тільки»³³.

У статті заторкнуто лише один аспект драматичної історії УГКЦ в перші два повоєнні роки на прикладі возз'єднаної кампанії та її сприйняття духовенством Львівської архієпархії. Завдяки застосуванню методів усної історії стало можливо почути голоси безпосередніх учасників тих подій та їхню мотивацію прийняття доленосного для них, їхніх сімей і для всієї Церкви рішення. При цьому їхню подальшу долю було представлено досить узагальнено і схематично. Натомість на перспективу залишаються дослідження багатьох інших дискурсів завдяки інтерв'ю проекту «Образ сили духу» зокрема, взаємозв'язку між індивідуальною і колективною пам'яттю та трансформацією релігійної ідентичності під впливом історичного досвіду.

Svitlana HURKINA

«Profiles of Fortitude»: the Greek Catholic Clergy of the Lviv Archeparchy after the World War II and the Problem of Personification of Religious Convictions and Identity

In this article, the author presents the main project of the Institute of Church History on «the Oral History of the Clandestine Life of the Ukrainian Greek Catholic Church, 1946-1989». She describes the goals of the project, as well as methodological issues and problems relating to it, such as the types of the questionnaires used, the geographical areas covered, and how to categorize the interviewees. She also provides a statistical summary of the results to date of the project's work in the twelve years of its existence. Next, the author shows how oral sources can be used to reconstruct the history of the state-led liquidation of the Ukrainian Greek-Catholic Church in Galicia in 1945-1946 and its forced «reunion» with the Russian Orthodox Church. Finally, the article points out the varieties of responses of Greek-Catholic priests (ranging from acceptance to total rejection) to the «reunion». On the basis of this, the author tries to reconstruct the paths open to those priests at this historical juncture.

³² Інтерв'ю з о. Богданом Нудом від 01.04.1993, с. Загірочка, Жидачівський район, Львівська область. Інтерв'юєр: Борис Гудзяк // АНЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 333.

³³ Інтерв'ю з о. Михайлом Дацишиним від 11.02.1993, м. Стрий. Інтерв'юєр: Борис Гудзяк // АНЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 97.